

Biografisch werken en creativiteit

Gabriël Prinsenber

De weg naar transcendentie is vaak geplaveid met rituelen, metaforen of symbolen. Door ons open te stellen voor transcendentie, datgene wat de zintuiglijke wereld overschrijdt, krijgen we meer inzicht in een diepere werkelijkheid. In de ontmoeting met cliënten kan de kracht van de verbeelding en een creatieve instelling eveneens een toegang zijn om het niet direct zichtbare van de individuele werkelijkheid meer zeggingskracht te geven waardoor het biografisch onderzoek wordt verdiept. Voor een beter zicht op de levensloop biedt een kunstzinnige aanpak dan ook veel mogelijkheden. Zo kan door toedoen van een creatieve - of kunstzinnige werkwijze de eigenheid van deelnemers aan biografisch onderzoek beter worden belicht. De biografische reconstructie verloopt tijdens deze werkwijze niet alleen narratief – waarbij levenssituaties vertellend en/of schrijvend tot uitdrukking worden gebracht – er wordt bovendien gebruik gemaakt van andere expressiemiddelen. Tijdens deze vorm van biografisch onderzoek vertellen deelnemers enerzijds wat er tijdens het leven zoal heeft plaats gevonden, daarnaast tonen zij dat vooral door beeldend te werken zoals tekenen, schilderen, boetseren of door bepaalde levenssituaties uit te beelden door spel, drama, beweging en muziek. Deelnemers worden zo meer zichtbaar, zowel voor zichzelf maar ook voor anderen, zodat we tijdens deze bijzondere ontmoetingen meer kunnen bevroeden wie hij of zij eigenlijk is...

In de hierna volgende paragrafen wordt op de eerste plaats toegelicht waarom een kunstzinnige werkwijze voor het biografisch onderzoek van betekenis is. (*Een kunstzinnig instrumentarium*) Daarna zullen enkele voorbeelden worden beschreven vanuit verschillende kunstzinnige invalshoeken om de hierboven genoemde uitgangspunten te illustreren. Het zijn praktische situaties uit individuele sessies en uit biografie cursussen zoals de workshop tijdens het symposium ‘de Stille kracht van transcendentie’ aan de Universiteit van Humanistiek in Utrecht. (*Van de uiterlijke naar de innerlijke biografie*)

I. Een kunstzinnig instrumentarium

Wat zou het belang kunnen zijn om in biografisch onderzoek te werken met kunstzinnige technieken? Waarom heb ik daar al vele jaren geleden voor gekozen en hoe komt het toch daar keer op keer zoveel genoeg aan te beleven?

Het dagelijks leven is nog te veel doorspekt van een praatcultuur. Creativiteit is immers voor kinderen en vrije tijd en serieuze zaken horen daar al helemaal niet bij. Ook binnen de volwassen educatie is een kunstzinnige aanpak nog te veel een uitzondering, terwijl er onder meer door de humanistische psychologie toch meer begrip is gekomen voor de creatieve mogelijkheden van mensen en de wijze waarop verdere ontplooiing mogelijk is?

Uit ervaring weten counselors of therapeuten maar al te goed dat een methodische aanpak pas doeltreffend kan zijn als zij zelf die werkwijze ook aan den lijve hebben ondervonden. Wellicht ligt daar een belangrijke inspiratiebron, want na de officiële ‘reguliere opleidingen’ koos ik er voor mij te bekwamen in lichaamswerk, theater - en dramatechnieken en later ook in autobiografisch schrijven. In die tijd werd ik er meer van doordrongen dat mensen van jongs af aan een scala van uitingsvormen bezitten om zich kenbaar te maken. Vooral jonge kinderen zijn ware kunstenaars, ze zijn nog onbevangen, hebben flair en nauwelijks gêne om dat te laten zien. Een uitspraak van Pablo Picasso luidt dat hij er zijn hele leven aan heeft 2

gewerkt om als een kind te kunnen tekenen. Een van de meest bekende beweringen van een andere beeldend kunstenaar Joseph Beuys is, dat iedereen kunstenaar is en het moet worden. Hij bedoelde dat niet als antropologische utopie. "Het is simpelweg de waardigste beschrijving van de mens in zijn arbeid. Het slaat op de bekwaamheid van de mens, of liever nog op diens creativiteit."

Naast deze associaties rond creativiteit geeft de zienswijze van kunsthistoricus Diether Rudloff een aantrekkelijke toegang tot een meer kunstzinnige benadering van het biografisch werken. In 1987 verscheen van hem een bijzonder boekwerkje waarin hij de visie op de kunsten uit het antieke Griekenland metamorfoseerde naar onze tijd. Onder de naam *Die Parabel der sieben Künste* beschrijft hij zeven kunsten die in een intieme relatie staan met het wezenlijke of geheel eigene wat de mens toebehoort. Door die verbinding tot stand te brengen, en dat kan al op een heel eenvoudige en toegankelijke manier, worden mensen aangesproken op hun authentieke mogelijkheden en kwaliteiten om zich in het dagelijkse leven bewuster te kunnen uiten. Voor het biografisch werken heb ik zijn gedachtegoed omtrent de zeven kunsten voor de praktijk geconcretiseerd zodat deelnemers of cliënten letterlijk en figuurlijk beter uit de verf komen. Daarmee kan ook een toegang ontstaan tot een meer transcendente wijze van werken, waarbij het niet alleen gaat om uiterlijke of concrete gebeurtenissen van het leven, maar vooral om zin en betekenis, ook wel de innerlijke biografie genoemd.

Ook al ontstaan in onze tijd allerlei nieuwe kunstvormen, waardoor de hiernavolgende toelichting niet volledig lijkt, blijkt dit instrumentarium voor het biografisch werken - en hoe daar op een inventieve wijze mee om te gaan - bruikbaar gereedschap.

* Het eerste van het zevental is de *architectuur*. Beeldsprakig kun je dat ook een fysieke kunst noemen. Het gaat hierbij niet alleen om het kiezen en bewonen van een eigen plek in het bestaan, maar ook om het bewonen van het eigen lichaam en de wijze daarmee om te gaan.

* De tweede kunst is de *beeldhouwkunst* en verwijst naar de vitaliteit van het leven. Hoe geef je vorm aan je existentie, of hoe 'plastificeer' je datgene wat écht van belang is zoals beroepskeuze, partnerschap, persoonlijke drijfveren. Waarvoor gebruik je die kostbare energie en ben je daarnaast ook in staat je wensen en voornemens om te zetten in substantie?

* In de *schilderkunst*, gaat het naast vorm en kleur in al haar schakeringen om het spannende gebied tussen licht en duister. Schilderen noem ik vaak het maken van een wandeling in de tuin van je ziel. Daar zien we zonnige maar ook duistere hoeken. We bevinden ons op het terrein van het emotionele, van lief en leed dat in vele nuances tot uitdrukking kan worden gebracht.

* Naast ruimtelijke kunsten als architectuur, beeldhouwkunst en schilderkunst is *muziek* een tijdskunst die zich uit in klank, melodie, dynamiek en ritme. (Prachtige metaforen voor het alledaagse bestaan!) Zingen of stemoefeningen werken sterk op de ademhaling en brengen mensen weer in evenwicht. Het samen musiceren, brengt door intensieve interactie een muziekwerk tot klinken, daarnaast wordt ook een sterk gevoel van individuele verantwoordelijkheid ervaren om het gezamenlijke resultaat te bereiken.

* Met de *spraak en woordkunst* (vertellen, schrijven, dichten, toneelspelen) richten wij ons naar buiten, naar de ander die ons wil toehoren of ons verhaal wil lezen. Het woord maakt ons bewust wat er innerlijk in ons leeft, wat ons bezielt of dwarszit. Bij toneel, waarbij woord en gebaar belangrijke elementen zijn, worden verhalen uitgebeeld, uiten mensen zich wat hen emotioneel bezighoudt en wordt hun handelen verhelderd. De oude vertrouwde uitdrukking 'tegenwoordigheid van geest' is bij de spraak - en woordkunst zeker op zijn plaats.

* In de *bewegingskunst*, zoals dans en lichaams oefeningen, is de mens zelf tot instrument geworden. Met gebaren en bewegingen maakt de danser op een specifieke wijze gebruik van lichaamstaal.

* Verrassender wijze noemt Rudloff de zevende kunst de *sociale kunst*. Deze bijzondere vorm van levenskunst stelt een persoon in staat het bestaan van zichzelf en de ander te humaniseren. Een 3

luisterend oor en het streven naar essentiële ontmoetingen vormen de eerste aanzetten tot de sociale kunst. Als er sprake is van een humaan klimaat, bijvoorbeeld in de zorg of het onderwijs doordat er ruimte en aandacht is voor existentiële vragen, achting voor de eigen identiteit of de individuele biografie, dan kun je zeker spreken van sociale kunst.

Gewapend met één of meerdere kunstzinnige - of creatieve uitgangspunten geven we als biografisch consulent, coach of loopbaanbegeleider onze cliënten meer gelegenheid zich tijdens werkcontacten beter kenbaar te maken. Kunstzinnige - en creatieve oefeningen brengen mensen in beweging. In het groepswerk bewerkstelligt dat door de interactie nog een extra cachet aan het proces. Bij aanvang van een bijeenkomst lees ik graag als opmaat een gedicht voor. Ook wordt er geregeld een lied of een canon gezongen en improviseren we door middel van klankoefeningen of een muziekinstrument. Geregeld stel ik voor naar muziek te luisteren die bijvoorbeeld in verbinding staat met de thema's waaraan wordt gewerkt. Muziek voegt een dimensie toe die in woorden vaak niet is uit te drukken. Het doen van ontspanningsoefeningen, het liefst buiten als dat mogelijk is, brengt beweging in de groep en is in de loop van de jaren in het groepswerk flink ingeburgerd. Dans en biografisch werken daarentegen is nog een jonge loot uit de tuin der kunsten, terwijl danstherapie al sinds de jaren zestig is ontwikkeld. De lichtheid van de dans brengt de deelnemer in een aangename sfeer, zodat hij zichzelf op een heel ander wijze ervaart. Hij denkt en praat niet over persoonlijke ervaringen maar neemt ze heel lichamelijk waar. Door de uiterlijke beweging komt ook een innerlijke beweging tot stand en wordt de danser ook vaardiger om met andere mensen in contact te treden.

Naast een brede interesse voor creatieve technieken is vaak de vaardigheid daarmee te kunnen omgaan aan grenzen gebonden. We hebben niet alle deskundigheid in huis en kiezen die expressiemiddelen die we verantwoord kunnen aanbieden. Daarnaast is het een uitdaging om met collega's samen te werken die vakbekwaam zijn op andere terreinen en kwaliteiten kunnen aanvullen, zoals bijvoorbeeld met docenten beeldende kunst, autobiografisch schrijven, drama, dans - en beweging. Ook het uitwisselen van ervaringen met kunstzinnige technieken door deelnemers tijdens cursussen is een stimulans voor de ontwikkeling van de eigen creativiteit.

II. Van de uiterlijke naar de innerlijke biografie

Een van de in het oog springende effecten van deze wijze van werken is dat de zeggingskracht van cliënten wordt verbreed en zij daar vooral zelf door worden verrast. Muzische activiteiten stellen mensen in staat intensiever en bewuster hun zintuigen te gebruiken. Door goed te kijken en waar te nemen zie je ook meer en kun je de dingen beter verwoorden of uitbeelden. Als je goed luistert naar andere mensen krijg je ook door wat hun verhalen voor hen betekenen. In overdrachtelijke zin rijken de zintuigen ook naar de niet zintuiglijke wereld. We kijken niet alleen, we kunnen ook leren zien hoe de dingen in elkaar steken; we willen niet in het duister tasten, maar hebben behoefte aan helderheid. Als op deze wijze biografisch wordt gewerkt brengt dat deelnemers ook stapsgewijze naar transcendentie. Mensen krijgen er oog voor hun levensthema's of lotgevallen niet alleen door andere expressiemogelijkheden te benoemen of te uiten (bijvoorbeeld in plaats van te vertellen ook te schilderen of te spelen) maar ook bestaansdimensies bewuster te ervaren. Er ontstaan verrassingen en plotselinge ontdekkingen in het dagelijkse leven die meer rijkdom aan het bestaan toevoegen.

'Ik heb altijd gedacht dat ik het oudste kind was,' vertelde Corrie. 'Maar toen ik het eerste kind van mijn ouders, dat tijdens zijn geboorte was gestorven, in mijn familie genogram had getekend, realiseerde ik mij voor het eerst heel bewust dat ik een ouder broertje heb gehad. Ik heb mij toen afgevraagd wat dat voor mijn ouders heeft betekend, vooral omdat zij daar zich nooit over hadden

uitgelaten. Ik heb er kort geleden met mijn moeder uitgebreid over gepraat. Gelukkig leeft zij nog. Zij was zielsblij er met mij na bijna een halve eeuw over te kunnen spreken. Het werd een heel ontroerende ontmoeting'

1. Je voornaam

Als kennismakingsoefening wordt aan de deelnemers gevraagd om op een onbeschreven blad papier hun voornaam op te schrijven. Eerst op de manier zoals men dat gewoonlijk doet. Daarna doen ze dat nogmaals, maar nu zo langzaam mogelijk. Het bijzondere van deze tweede manier van schrijven is dat het oorspronkelijke handschrift uit de jeugd - rond zes jaar - ineens weer manifest wordt. Daardoor komen bijzondere associaties en herinneringen naar voren.

'Ik zie plotseling weer mijn oude school, ik weet weer hoe de juf eruit zag. Ook namen van schoolvriendjes komen mij weer helder voor de geest.'

Tijdens een driedaags seminar begon een maatschappelijk werker tijdens deze oefening hevig te huilen. Zij vertelde even later dat zij plotseling heel kwaad werd. Als kind in de eerste klas kreeg zij geregeld van de meester een tik op haar linkerhand omdat ze van hem rechts moest schrijven. Zij had in die tijd nooit durven protesteren, maar nu na zoveel jaren kwam haar boosheid naar de meester er alsnog uit...

Als derde deel van deze oefening tekent of schildert iedereen zijn of haar naam. Voordat daaraan wordt begonnen vraag ik of men eerst wil nagaan welke beelden en associaties er naar boven komen als je aan je voornaam denkt. Na enige bezinning en stilte gaat een ieder aan de slag. Er wordt bij deze oefening gebruik gemaakt van olie - of pastelkrijt. Na deze oefening wisselen de deelnemers getweeën hun ervaringen uit.

Er komen gevarieerde reacties uit de groep. De naamgeving is een geschenk van je ouders die je het hele leven met je meedraagt. Soms ben er ontevreden over en verander je die. De tekeningen voegen nieuwe inzichten toe aan de tot nu bekende associaties met de voornaam. Een vaak voorkomende reactie is: "Wat er zoal niet in mijn naam verborgen ligt". Sommige deelnemers zijn blij verrast omtrent de reacties van andere groepsleden op hun tekening. De kleuren en vormen vertellen iets over hun naam, maar ook over de manier van in het leven staan.

2. Wie ben ik eigenlijk en waar ben ik?

Tijdens biografische gesprekken komt stevast de vraag naar de eigen identiteit naar voren.

Vragen als *wie ben ik eigenlijk?* Of *wat gebeurt er met mij?* hebben te maken met de behoefte meer zicht te krijgen op het eigen bestaan. Steeds weer opnieuw, vooral bij een veranderde leefsituatie of een bijzondere gebeurtenis, komen deze vragen naar boven. Verscholen achter deze vraag leeft een sterke behoefte om zich ergens *thuis te voelen*. Naast *wie ben ik* staat dan de vraag *waar ben ik?* Voel ik mij ergens thuis of ben ik een thuisloze en heb ik heimwee naar een andere vorm van leven? Vanaf het allerprilste begin van ons bestaan horen we ergens bij. Later als we zelfstandig worden willen we een eigen thuis. Dat begint al bij het zoeken naar een eigen kamer of zoals de Vlamingen dat zeggen, een eigen kot. Als het thuisgevoel te wensen overlaat, bijvoorbeeld door een ongeordend leven, kan dat niet alleen emotioneel maar ook fysiek voelbaar worden. De *architect in mij* laat het dan afweten!

Daniëlle was studente maatschappelijk werk en ik werd haar supervisor. Het ging niet zo goed met haar. Ze vroeg of ik wist waar zij in therapie kon gaan. Ik had het idee dat er niet iets ernstigs aan de hand was en zij te veel hooi op haar vork had genomen waardoor een gevoel van onoverzichtelijkheid was ontstaan. Toen ik haar vroeg of haar huidige leven nogal chaotisch was beaamde zij dat onmiddellijk. Ik raadde haar aan haar kamer eens flink op te ruimen en bij zichzelf waar te nemen wat zij daarbij zoals ervoer.

Na veertien dagen, tijdens de volgende supervisiezitting, vertelde zij dat het een stuk beter met haar ging. Zij had intensief aan de opdracht gewerkt en haar kamer zag er weer heel wat 5

ordelijker uit. Bij het opruimen van verschillende laden had zij menig traantje gehuild bijvoorbeeld bij het opnieuw lezen van vroegere brieven en dagboekfragmenten...

3. Levensloophema's en het levenslandschap

Als deelnemers voor een cursus levensloop en levensverhaal kiezen stel ik hun de vraag welke belangrijke biografisch thema's op dit moment op de voorgrond treden. De thema's die worden opgeschreven hebben allemaal een verhaal, vaak met lichte én duistere kanten. (Bijvoorbeeld zwangerschap, een nieuwe relatie, verhuizing, verlies van gezondheid.)

Als een aantal thema's is opgeschreven wordt deze cognitieve oefening verbreed. De deelnemers wordt dan gevraagd een levenslandschap te schilderen. Daarbij gaat het niet op de eerste plaats om concrete voorstellingen, huisje - boompje -beestje, maar veel meer om de sfeer hoe het huidige leven in het algemeen wordt ervaren. Naast het eerste deel van de oefening, waarover de dingen is nagedacht, is het bij dit gedeelte belangrijk om zich zo weinig mogelijk voor te stellen, maar vooral af te wachten en zich laten verrassen wat er op het papier verschijnt. Door zoveel mogelijk het denken los te laten en zich te ontspannen ontstaat er een zekere voorwaarde waar intuïtie kan gedijen.

Als na deze oefening de deelnemers in kleine groepjes hun ervaringen uitwisselen valt het op dat het bespreken van belangrijke levensthema's, die iedereen eerst schriftelijk op een rijtje had gezet door de toegevoegde tekeningen of schilderijen letterlijk zoveel meer kleur en vorm krijgen. Door daar naar te kijken en er open vragen aan elkaar over te stellen, komen aspecten van het leven aan de orde die de gekozen onderwerpen nogal eens overstijgen, zoals verwachtingen, fantasieën en dromen.

4. Helende kracht van poëzie

We kennen allemaal wel dat bijzondere gevoel dat we bij het lezen van een bepaalde tekst haarfijn aanvoelen dat hier iets gezegd wordt wat we precies ook zelf ervaren. Het lezen van een gedicht verwoordt onze eigen stemming. Literaire teksten kunnen ons tot andere inzichten brengen en een stootje in de goede richting geven, zoals door het lezen van de lotgevallen van romanfiguren waardoor we iets meer van onszelf gaan begrijpen.

Gertrude heeft haar man verloren. Vooral 's avonds heeft ze het er heel moeilijk mee en kan ze de slaap niet vatten. Halve nachten ligt ze te spoken en uiteindelijk gaat ze naar haar huisarts. Hij raadt haar aan gesprekken te voeren met een biografisch werker. Zij kan haar verdriet uitspreken en vertelt ook wat het betekent niet te kunnen slapen. Ze leert hoe zij kan omgaan met de slapeloosheid doormiddel van ontspanningsoefeningen. Toen ik bemerkte dat zij graag las en van gedichten hield gaf ik haar het gedicht 'Tot de slaap' van Ida Gerhardt mee. Ik raadde haar aan het gedicht elke avond voor het slapen gaan rustig te lezen om zich op deze manier toe te vertrouwen aan de nacht en zich over te geven aan de slaap. Heel trouw heeft zij die opdracht vervuld, weken lang. Het inslapen ging steeds beter en toen zij tevreden was met het resultaat was zij intussen zo verbonden geraakt met het gedicht dat zij het als 'een avondgebedje' wilde blijven opzeggen, want lezen hoefde niet meer omdat zij het nu uit haar hoofd kende.

Haar positieve instelling heeft vast en zeker aan dit resultaat bijgedragen en had ze het zonder het gedicht op den duur ook wel gered. Maar bij het begin van het contact was het een poort naar een nieuwe weg en een stimulans om uit de impasse te geraken.

Dit is het gedicht van Ida Gerhardt.

Tot de slaap

Zo kom tot rust. Vertrouw u aan de nacht,
te slapen gaat nu alles op de aarde - 6

en geef verloren wat uw hart bezwaarde,
langs verre stromen wordt het thuis gebracht.
Zo kom tot rust – en hoor naar het gestadig
ruisen des levens. Al wat is geschapen
doorwoont het, aan zijn hartslag moogt gij slapen:
ook in u zelve arbeidt het genadig.
Zo kom tot rust – en vind de diepe dalen
van slaap. De sterren gaan, de waat'ren stromen:
zo word dan op hun maten meegenomen
gerust. – Nòg wacht de nacht: ùw ademhalen

5. Wensen in het verschiet

Wensen, fantasieën, verwachtingen en dromen horen net zo goed bij het dagelijks leven als feitelijke gebeurtenissen. Ze zijn vaak een stimulans tot gewenste verandering of een creatieve aanpak voor een nog op te lossen probleem.

Schrijven, spel of drama kunnen een aanzet geven om een gewenste situatie alvast een beetje te beleven. Tijdens een meerdaags seminar – in dit geval voor een groep studenten dramatherapie – kregen de deelnemers de opdracht om een levenservaring in het hier en nu te beschrijven, die ze nog niet hadden meegemaakt, maar die ze wel graag wensten te beleven. Het moest het liefst een situatie zijn die op één dag plaats zou kunnen vinden. Vervolgens werd hun gevraagd, uiteraard als ze dat wilden, om hun gefingeerde doch naar werkelijkheid verlangende verhalen voor te lezen. De studenten deden dat graag. Ze hadden ervaring in het uitwisselen van door hun geschreven scripts en gaven elkaar geregeld feedback omtrent hun spel. Het derde gedeelte was het meest dynamisch. De groep werd gevraagd welke verhalen zij het liefst op de bühne wilde zien uitspelen. Degene die het verhaal had geschreven en daarin uiteraard een hoofdrol vervult werd gevraagd niet zelf te spelen maar de te spelen scène te regisseren. Op deze wijze kun je 'als het ware' naar je eigen gewenste levenssituatie kijken die zich op het podium afspeelt. De regisseur kiest uit de groep de spelers en geeft informatie over hun rol als personage in de te spelen scène. De andere groepsleden kijken samen met 'de regisseur' toe.

Marianne heeft al enige tijd een relatie met haar vriendin Claudia. Vooral haar moeder is hier niet enthousiast over. Ze is erg gekant tegen de seksuele keuze van haar dochter en bovendien is de vriendin ook nog een tiental jaren ouder. Vaak heeft Marianne aan haar moeder voorgesteld met Claudia langs te komen om haar aan haar ouders voor te stellen, maar daar is tot nu toe niets van terechtgekomen. Marianne, die een goede verhouding met haar moeder prefereert is daar erg teleurgesteld over. Tijdens deze oefening beschrijft zij vanuit deze situatie haar wens waarvan ze hoopt dat die werkelijkheid zal worden: op het mooiste terrasje van de stad, op een prachtige zomerdag ontmoeten de drie vrouwen elkaar. Voor het eerst maakt haar moeder kennis met Claudia, ze drinken er de lekkerste cappuccino, maar vooral vindt er uiteindelijk een bijzondere ontmoeting plaats die voor Marianne hartverwarmend is.

Het groepje spelers heeft de intentie van Marianne goed begrepen en spelen dit tafereel met verve. Hun spel maakt grote indruk op haar die dan ook na afloop haar dankbaarheid niet onder stoelen of banken steekt.

Dergelijke situaties, tijdens het werken met cliënten en groepen, laten ook een begeleider niet onberoerd. Gelukkig komt het geregeld voor dat er - bij voortgezette ontmoetingen met cliënten, gedurende opleidingen, cursussen of schriftelijke contacten- een follow-up mogelijk is en er gelegenheid bestaat om over het effect van dergelijke oefeningen van gedachten te wisselen. Soms

is er sprake van kleine geschenken, zoals bij Marianne, die mij na enige tijd vol trots vertelde dat haar wens volledig in vervulling was gegaan. Soms zijn deze bijzondere reacties ook vervuld van droefheid zoals dat enige tijd terug gebeurde in het contact met een oud cursiste, die door noodzakelijk afscheid vanwege een ongeneeslijke ziekte, nog zo graag wilde vertellen wat het voor haar had betekend dat zij zich de laatste jaren van haar leven intensief had bezig gehouden met biografisch onderzoek.

Het beter zichtbaar worden van individuele cliënten en deelnemers tijdens het werk, kan slechts geschieden door wezenlijke ontmoetingen. Daarbinnen ervaren we kwaliteit en kan het biografisch werken beklijven. Al onze inzet, ook een kunstzinnige werkwijze, is op dit proces gericht. Daardoor wordt ook een weg naar transcendentie mogelijk.

Wie niet in de ontmoeting gelooft,
kent slechts de vergankelijkheid
van het zichtbare.
Geloof niet de vogel in zijn stille
avondvlucht in de veiligheid, die hem
in de nacht beschermt?

Frederik Buytendijk

Bronnen

Sarenco, - Gesprek met Joseph Beuys. – In: *De Tafelronde/Impuls* 23, (1980) p.14

Rudloff, Diether.(1987) *Die Parabel der sieben Künste*. Über den Zusammenhang der Künste mit dem Wesen des Menschen. Grundlegendes zu einer spirituellen Ästhetik.- Novalis Verlag Schaffhausen (CH)

Gerhardt, Ida, - *Tot de slaap. Het veerhuis*. Amsterdam; Querido. 1945.

Buytendijk, Frederik, (1980) *Aandenken*, Ambo Baarn.

Prinsenbergh, Gabriël. (2005). *Biografisch leren en werken*.- Het levensverhaal in kaart brengen.- Uitgeverij SWP Amsterdam

Züger, Brigitte. *Was ist Tanztherapie? Indikation, Wirkfaktoren* Basel CH 2006.

Dit is een hoofdstuk uit: *De stille kracht van transcendentie, wijsheid in beelden, verhalen en symbolen*, een uitgave van Humanistic University Press en SWP Amsterdam

Over de auteur

Gabriël Prinsenbergh was vele jaren verbonden als methodiekdocent aan Hogeschool de Horst te Driebergen en als supervisor en trainer aan de Voortgezette Opleiding in Amsterdam. Hij werkte daarnaast in de geestelijke gezondheidszorg. Sinds de jaren tachtig zet hij zich intensief in vooral binnen het hoger beroepsonderwijs, zowel in Nederland als in België en de Bondsrepubliek, voor de ontwikkeling van het *biografisch werken* als een nieuwe werkwijze. Hij kiest voor een creatieve benadering van het biografisch onderzoek met aandacht voor autobiografisch vertellen en schrijven, beeldend werken, spel en drama. Samen met de beeldend kunstenaar Olga Bohnsack geeft hij workshops o.a. bij *InstituutLabyrint*, waar modules worden aangeboden met betrekking tot *coachen in levensloop, levensverhaal en loopbaan*. www.InstituutLabyrint.nl

Publicaties: *De tocht door het labyrint, biografisch werken als begeleiding op de levensweg* 1993, herziene druk bij uitgeverij Servire Utrecht 1996. Duitse versie in 1997.

Biografisch leren en werken, het levensverhaal in kaart brengen. 2005/derde druk 2014. 8

Uitgeverij SWP Amsterdam (een brede oriëntatie op de thema's levensloop en levensverhaal) *In de middag van het leven. Over het belang van het levensverhaal voor de derde leeftijd* Uitgeverij SWP Amsterdam.